

СЪСТОЯНИЕ, ДИНАМИКА И ТЕНДЕНЦИИ ПРИ ДОХОДИТЕ НА ДОМАКИНСТВОТА В УСЛОВИЯТА НА COVID-19

Доц. д-р Людмил Найденов, lnaydenov@ue-varna.bg
Катедра „Финанси”,
Икономически университет – Варна

Резюме: В разработката се изследва връзката между доходите, финансовата стабилност и благосъстоянието на българските домакинства в условията на COVID-19. На основата на дефиниране на общия и паричния доход на домакинствата се очертават техните теоретични основи, обхват, структура и специфични характеристики. Анализира се динамиката на цитираните променливи като се доказва се, че измененията зависят пряко от световната пандемична ситуация, провокирана от COVID-19. Аргументира се необходимостта от рационализиране управлението на доходите на домакинствата в краткосрочен и стратегически хоризонт с цел постигане на заложените в домакинския бюджет финансови цели и подобряване на домакинското благосъстояние. Обект на изследване в настоящата разработка са доходите на домакинствата, а като предмет се дефинира извеждането на факторите, които оказват влияние върху състоянието, динамиката и тенденциите в развитието на обекта на изследване през последните години в България. Заклучава се, че рационалното управление на доходите на домакинствата в краткосрочен и стратегически хоризонт е предпоставка за финансова стабилност и постигане на заложените и съобразени с финансовите възможности цели.

Ключови думи: общ доход на домакинствата, паричен доход на домакинствата, световна пандемична ситуация, COVID-19

JEL: H20, H27, H31

STATE, DYNAMICS AND TRENDS OF HOUSEHOLD INCOME UNDER THE COVID-19 CONDITIONS

Assoc. Prof. Lyudmil Naydenov, Ph.D., lnaydenov@ue-varna.bg
Department of Finance,
University of Economics – Varna

Abstract: This paper examines the relationship between household income, financial stability and well-being under the COVID-19 conditions in Bulgaria. Based on the definition of the total and monetary household income, the paper outlines its theoretical bases, scope, structure and specific characteristics. It analyzes the dynamics of the total and monetary household income, proving that it depends directly on the global pandemic situation provoked by COVID-19. It also justifies the need to rationalize the management of household income in the short and long term to achieve the financial goals, set in the household budget, and improve household's well-being. The object of study in this paper is household income, and the subject is defined as the highlighting of factors that affect the state, dynamics and trends in the development of the object of study in recent years in the Republic of Bulgaria. The conclusion is that

the rational management of household income in the short, medium and strategic horizon is a prerequisite for the households' financial stability and achievement of the goals set, complied with the households' financial capabilities.

Keywords: total household income, monetary household income, global pandemic situation, COVID-19

JEL: H20, H27, H31

Въведение

Известно е, че световната пандемична ситуация, провокирана от COVID-19, има редица негативни ефекти както за обществото и за икономиката като цяло, така и за доходите на домакинствата. В настоящата разработка се изследват рефлексите на световната пандемична ситуация върху едната страна на домакинския бюджет - приходната¹. Задълбоченият теоретичен и емпиричен анализ на общия и паричния доход дава основания за изводи и предложения относно управлението² на домакинските доходи в краткосрочен и стратегически хоризонт, с цел съкращаване на бъдещата несигурност. От тези позиции основна цел на разработката е да се изведат (дефинират) конкретни препоръки за рационализиране поведението на членовете на домакинството с цел достигане на заложените в приходната страна на неговия (на домакинството) бюджет финансови параметри. Конкретните цели са:

- Да се прецизира съдържанието на понятието „доходи на домакинствата“ като се очертае обхватът и структурата на общия и паричния доход на домакинствата;
- Да се изведат тенденциите в динамиката на общия и паричния доход на домакинствата;
- Да се изведат причините за очертаните тенденции и на тази основа да се дефинират възможностите за минимизиране на негативните ефекти от COVID-кризата в България върху домакинските доходи.

Методологията на изследването се базира на системния подход. Използват се също така методите на теоретичен, емпиричен и структурен анализ, сравнителния метод, методите на анализ и синтез, индуктивния и дедуктивния метод. В информационен аспект изследването е обезпечено с библиография от български и чуждестранни автори и публично достъпни материали и данни.

1. Характеристика и особености на доходите на домакинствата

Фирмите (корпорациите) и потребителите (индивидите; домакинствата) са основните микроикономически субекти на пазарната икономика. Следователно, както корпоративните, така и персоналните финанси са свързани с движението

¹ Извън обхвата на настоящата разработка остават въпросите, свързани с пандемичното влияние върху разходната страна на домакинските бюджети, както и проблемите относно взаимната връзка и обусловеност между доходите и разходите на домакинствата. Тематика е особено актуална, което дава основание в бъдеще да се изследват рефлексите на COVID-19 върху разходите на домакинствата.

² За повече подробности относно някои базисни инструменти за управление на персоналните финанси виж: Радулова, А. (2011). Ограничения при управлението на доходите и разходите на домакинствата, „Диалог“, Електронно списание на СА „Д. А. Ценов, Извънтематичен, ИНИ, с 191-200.

на парични потоци на микроравнище. Персоналните финанси намират израз в доходите и разходите на домакинствата. От тези позиции те могат да се дефинират като движение на парични потоци, които възникват по повод формирането на приходната и разходната страна на бюджета на домакинството.

Важна страна на домакинския бюджет е приходната, в основата на която стои общият доход на домакинствата. От теоретична гледна точка последният включва паричния доход и стойностния израз на натуралните домакински приходи. Общият доход на домакинствата, на основание методологията на НСИ, включва брутния общ доход, приходите от продажби и другите приходи. Паричният доход, на основание методологията на НСИ, от своя страна включва брутния паричен доход, приходите от продажби и другите приходи. Брутният паричен доход може да се реализира от различни източници, в т.ч. работна заплата, доходи извън работната заплата, доходи от самостоятелна заетост, собственост, пенсии, обезщетения за безработни, семейни добавки за деца. Последният включва още други обезщетения и помощи и регулярни трансфери от други домакинства. Елементите, включени в структурата на брутния паричен доход, могат да се класифицират в няколко групи, както следва: доходи от и извън работната заплата; доходи от самостоятелна заетост и от собственост; доходи от пенсии, обезщетения и помощи (пенсии, обезщетения за безработни, семейни добавки за деца, други обезщетения и помощи); регулярни трансфери от други домакинства. Следователно, общият доход на домакинствата е най-широкото понятие и освен паричния доход той включва и остойностените натурални домакински приходи. Паричният доход е по-широко понятие от брутния паричен доход и освен него включва още приходите от продажби и други приходи. Към източниците на домакински доходи се отнасят още изтеглените спестявания и заемите и кредитите. Изброените източници обаче не се включват в структурата на общия и паричния доход на домакинствата.

В общия случай, основен източник на приходи за домакинствата са доходите от и извън работната заплата. Равнището на заплащане се определя от два типа фактори: персонални и фактори на икономическата конюнктура. Към първата група следва да се причислят образованието, квалификацията, трудовите навици и личните качества на индивида. Втората група, определяща размера на заплащането, включва състояние на пазара на труда (в т.ч. равнище на безработица), географска локация, икономическата активност, състояние и тенденции в развитието на индустрията и технологиите, текуща фаза на стопанския цикъл. Продължаващата повече от година пандемична ситуация понижава икономическата активност и на тази основа влияе негативно върху доходите на домакинството, в т.ч. на *доходите от работна заплата*. Домакинствата може пряко да въздействат върху персоналните фактори на заплащане и косвено върху факторите на икономическата конюнктура (например чрез избор на място за живот). Целенасоченото влияние върху коментираните фактори се дефинира като планиране на кариера.

Теорията на персоналните финанси отграничава следните основни характеристики на добрата кариера: 1) справедливо заплащане, обвързано с постиганите резултати; 2) ясен път за развитие и нарастващи доходи; 3) необходимост от повишаване на квалификацията и обучение през целия живот. Изборът на кариера е от ключово значение за достигане на финансовите цели, в т.ч. за повишаване размера на работната заплата.

Финансовата стабилност на домакинствата на второ място зависи от *доходите от самостоятелна заетост и от собственост*. В съответствие с

методологията на НСИ, самостоятелно заети са тези лица, „които сами или в съдружие с други лица извършват стопанска дейност, работят на свободна (частна) практика, работят под аренда, или извършват самостоятелно друга дейност, като не наемат на работа други лица” (НСИ 2017). Дефинирането на понятието „самостоятелно заети лица” поставя въпроса относно възможността определен работодател да прибегва до самостоятелна заетост с цел избягване ограниченията на трудовото законодателство и/или намаляване на социалноосигурителните вноски. Положителният отговор на поставения въпрос изисква е да се отбележи, че на борбата с фиктивната самостоятелна заетост внимание отделят както националните институции, така и Европейският икономически и социален комитет (ЕИСК). В свое становище последният отбелязва, че „в днешно време голям брой работници се наемат (чрез всевъзможни агенции) не като работници, а като „самостоятелно заети доставчици на услуги”. Лицето не е наето на договор, тъй като чрез своя независим труд то предоставя специална услуга за собствена сметка” (Европейски икономически и социален комитет 2013/С 161/03). В този смисъл важно значение има наблюдението и доброто отчитане на реалното състояние на пазара на труда, както и спазването на националните трудови стандарти. В същото време самостоятелната заетост има и редица положителни страни, в т.ч. (Европейски икономически и социален комитет 2010/SOC/344):

- Реално статистическо отчитане на икономически самостоятелната дейност;
- Задълбочено анализиране на националния опит и традиции от тази дейност;
- Отчитане на връзката на самостоятелно заетите лица с растежа на работните места;
- Възможност за включване на анализираната група лица в програмите за професионално развитие и т.н.

Към втората група парични доходи на домакинствата се отнасят и тези от собственост, които заемат незначителен дял в общата величина на анализираните доходи.

Основен елемент от третата група доходи на домакинствата са *пенсиите*. Средно на едно домакинство постъпленията от пенсии зависят от броя на пенсионерите в домакинството и от размера на получаваните от всеки пенсионер доходи. По данни на НСИ към 31.12.2020 г. общият брой на пенсионерите в България е 2 112 916, а средната пенсия на един пенсионер е 437, 17 лв. От 01.01.2021 г. минималната пенсия в България е 300 лв., а максималната – съответно 1440 лв.

Към третата група доходи на домакинствата се отнасят още обезщетенията и помощите, в т.ч. обезщетения за безработни, семейни добавки за деца, други обезщетения и помощи. Средно за едно домакинство обезщетенията за безработни зависят от броя на безработните членове на домакинството и получаваните от всеки безработен обезщетения. Последните се отпускат и изплащат на основание Кодекса за социално осигуряване и Наредбата за отпускане и изплащане на паричните обезщетения за безработица. Право на такова обезщетение имат лицата, за които са внесени или дължими вноски във фонд „Безработица” най-малко 12 месеца през последните 18 месеца. На макроравнище основните фактори, които оказват влияние върху равнището на безработицата са състоянието на пазара на труда и състоянието на икономиката (икономическата активност). Един от негативните ефекти от предприетите мерки

против разпространението на COVID-19 е намаляване броя на заетите, като най-голям спад на заетостта се наблюдава в секторите туризъм, търговия, хотелиерство, ресторантьорство, индустрия. Броят на безработните лица през последното тримесечие на 2020 г. по данни на НСИ, е 95, 7 хил. мъже и 77,4 хил. жени.

Семейните добавки за деца закономерно зависят от броя на децата в домакинството и получаваните за всяко дете добавки. Условието за отпускане на семейните добавки за деца са регламентирани в Закона за семейните помощи за деца и в Правилника за неговото прилагане. Конкретните размери на помощите се определят ежегодно със Закона за държавния бюджет на Република България и се отпускат от дирекция „Социално подпомагане” по настоящ адрес на семейството. Всяка семейна добавка е обвързана с конкретни критерии и цели да подпомогне отглеждането на децата в семейна среда. През 2021 г., както и през 2020 г., помощта за дете в семейства с доход до 410 лв. на член на семейството е 40 лв. За две, три и четири деца помощта е съответно 90 лв., 135 лв. и 145 лв. Ако доходът на член на семейството е в границите между 410-510 лв., помощта е 80% от сумата на съответните месечни добавки. Нов момент през 2021 г. са данъчните облекчения за отглеждане на деца. С подаването на данъчните декларации за 2021 г., т.е. през 2022 г., семействата ще получат данъчни облекчения за отглеждане на деца, които могат да бъдат систематизирани както следва: от данъчните основи ще се приспадат 4 500 лв. при едно дете до 18 г., 8 000 лв. при две деца и 13 500 лв. при три и повече деца до 18 г. При равни други условия, намаляването на данъчните основи ще намали величината на дължимия данък върху доходите на физическите лица и ще повиши разполагаемия доход на домакинствата.

Трансферът на парични средства или собственост в рамките на домакинството или между отделните домакинства е честа практика. Този елемент на паричния доход изисква максимизиране на ползите от промените в собствеността при минимизиране на данъчните плащания. В тази връзка следва да се търси отговор на въпроса относно подходящата форма и удачното време за трансфер на ресурсите. Общовалиден отговор на дефинирания проблем не може да се даде и от тези позиции рационалното домакинство следва да извърши анализ на законодателството в областта на имуществените данъци³ (в т.ч. данък върху наследствата, данък при придобиване на имущества чрез дарение, данък при придобиване на собственост по възмезден начин).

*Изтеглените спестявания*⁴, като елемент от приходната страна на домакинските бюджети, предполагат минало спестяване на известна част от реализирания доход. В условията на пазарна икономика е налице широко разнообразие от предлагани спестовни алтернативи – безсрочни влогове⁵, срочни

³ За повече подробности относно данъчното въздействие върху доходите на домакинствата виж: Pavlova, M. (2016). Tax Impact on Household Income. Economics and Business, 29, Riga Technical University, с.76-81.

⁴ Понятията спестяване и инвестиране не са синоними. Спестяването е доход, които не е изхарчен, доход, които е заделен, съхранен е на нискорисково място и може бързо да се получи достъп до него. В общия случай, персоналното инвестиране се дефинира като процес на използване на лични парични средства за постигане на относително висока доходност в дългосрочен план.

⁵ Понятията влог и депозит не са синоними. В общия случай влогът не е свързан със срок и при него движение на средствата в посока увеличение или намаление може да бъде извършено по всяко време. Депозитът се открива за определен, избран от клиента, период от време и евентуалното теглене на средства преди падежа най-често е свързано със загуба на лихвата или изплащането на същата в по-малък размер. Друг банков продукт е спестовната сметка/спестовния влог. Спестовната сметка е безсрочна, вложителят може да внася и тегли суми неограничено, но

депозити, структурирани депозити, държавни и общински облигации. Основните спестовни продукти, които използват домакинствата, както в страните от ЕС така и в България, са безсрочните влогове и депозитите за фиксиран период от време. В тази връзка е целесъобразно да се анализират два момента – мотивите за спестяване под формата на влог или депозит и факторите, обуславящи избора на конкретен продукт⁶.

Наличието на план за спестяване и регулярното превишение на домакинските приходи над потребителските разходи позволяват формиране на паричен фонд за покриване на извънредни разходи и безпрепятствено финансиране (да се разбира като финансиране без използване на заемни средства) на бъдещи покупки. Акумулирането на средства за покриване на непредвидени разходи следва да се разглежда като важна стъпка към осигуряване на финансовата независимост и сигурност на домакинството. В тази връзка трябва да се отчитат два момента: 1) препоръчителният размер на спестените средства във фонда за извънредни разходи зависи от размера на разполагаемия доход и се колебае в диапазона от три до шест нетни месечни дохода; 2) препоръчително е спестените ресурси да се съхраняват във високо ликвидни активи (например под формата на разплащателни сметки).

Формирането на домакински спестявания може да бъде мотивирано и от други фактори. Така например депозиранието под формата на спестовен влог обикновено има за цел акумулиране на средства за членове на домакинството, ненавършили пълнолетие. Използването на този банков продукт е подходящо и с цел формиране на допълнителен доход в пенсионна възраст. Спестовните влогове имат дългосрочен характер, но осигуряват относително ниска доходност. Имайки предвид тези особености, домакинството може да предпочете спестяване под формата на срочен депозит. В този случай, банковата система позволява изборът на конкретен продукт да се съобрази с моментните и бъдещи потребности на домакинството. В подкрепа на подобен извод могат да се изведат следните аргументи: 1) налице е широк спектър от варианти за олихвяване на депозираниите средства, в т.ч. на датата на падежа, авансово, на определен период, ежемесечно; 2) вариантите за депозирани обхващат различен период от време – обикновено от един месец до пет години; 3) възможно е депозирани в национална или чуждестранна валута. Целесъобразно е да се посочи и друг възможен мотив за спестяване – предимството, което наличието на спестовен влог или депозит дава при кандидатстване за потребителски кредит.

Изборът на конкретен спестовен продукт се намира в пряка зависимост от разгледаните по-горе мотиви за спестяване. Независимо от това, следва да се отчита и въздействието на редица специфични фактори. Тук по-специално могат да се посочат: сигурност и държавни гаранции за спестяванията; качество на предлагания от финансовата институция продукт, в т.ч. размер на ефективната годишна лихва (очакваното средногодишно нарастване на сумата по депозита в проценти при условие, че лихвата не се тегли, а се добавя към депозита и се капитализира при периодичното олихвяване); наличие/липса на рестрикции при ползване на спестовния продукт; предпочитания към ликвидност на членовете на домакинството и др.

финансовата институция може да наложи ограничения относно броя на транзакциите, които могат да се правят всеки месец. Обикновено лихвите при спестовните влогове са по-ниски от тези при депозитите.

⁶ Депозитите на домакинствата и НТООД към декември 2020 г., по данни на БНБ, са 61 041 560 хил. лв. и спрямо същия месец на 2019 г. бележат ръст с 9,7%.

Приходната страна на домакинските бюджети включва също така *заемите и кредитите*⁷. Процесът по управление на заемите и кредитите има за основа разграничението на същите на оправдани (допустими) и неоправдани (недопустими). Към първата група задължения обикновено се отнасят заемите и/или кредитите за покриване на извънредни медицински разходи, задълженията формирани с цел повишаване на образователното равнище или квалификацията на членове на домакинството и заемите акумулирани за покупка на активи (недвижими имоти, произведения на изкуството). Групата на неоправданите заеми и/или кредити включват средства, използвани за покупка на стоки, чиято бъдеща цена се очаква да пада (техника за дома), задължения по кредитни карти, кредити формирани с цел заплащане на ютилити услуги (електрическа енергия, телефонни услуги, водоснабдяване), заеми породени от невъзможността за отлагане на импулсивни желания.

Извършеното разграничение на задълженията на допустими и недопустими се нуждае от известни уточнения. На първо място, рационалното домакинство следва да разполага с достатъчен обем ликвидни спестявания с цел избягване ползването на заеми и/или кредити за покриване на извънредни разходи (вкл. плащания за медицински услуги). На следващо място, причисляването на средствата за покупка на активи към оправданите задължения е целесъобразно при наличие на следните допускания:

- 1) след придобиване активите се използват по начин, генериращ доход;
- 2) домакинството разполага с достатъчен обем спестени средства, за да финансира самостоятелно минимум 20% от покупната цена на актива (при покупка на лек автомобил финансовите експерти препоръчват домакинството да разполага с не по-малко от 50% от необходимата сума).

Предимствата на заема и/или кредита за отделния индивид или домакинство могат да се обобщят в следното: позволяват потребление на стоката или услугата в настоящия момент; позволяват покриване на непредвидени разходи; стимулират производителността на труда; използването на кредитни карти за плащане в търговските обекти осигурява удобство. Недостатъците на заема и/или кредита логично опират до факта, че те струват пари. Това от една страна. От друга – практиката показва, че лесният достъп до чужди средства има за резултат безконтролност на разходите в краткосрочен план, намалена покупателна способност в дългосрочен аспект и загуба на собственост върху ипотеките активни.

Имайки предвид разграничението между оправдани и неоправдани задължения, всяко домакинство следва да разполага с обективна информация относно своя заеман (кредитен) капацитет. За целта, съвременната теория на персоналните финанси препоръчва използване на два базисни индикатора:

- отношение между годишните разходи по всички домакински заеми и/или кредити (без ипотечни такива) и нетния годишен доход;

⁷ Основните различия между заем и кредит могат да се търсят в следните насоки: кредитор може да бъде само специализирана финансово-кредитна институция, имаща лиценз от ЦБ; заем може да предоставя всяко физическо или юридическо лице; договорът за заем може да бъде безлихвен, за предоставения кредит винаги се дължи лихва; кредитният договор винаги се сключва в писмена форма, заемът може да се сключи и на основание устна уговорка; предмет на кредитната сделка винаги са парични средства, заемът може да бъде и в натурално-веществена форма; кредитните институции са задължени да се съобразяват с издаваните от Централната банка нормативни актове, предоставящите заеми лица не са задължени да се съобразяват с посочените актове.

- отношение между общия номинален размер на всички домакински заеми и/или кредити (без ипотечни такива) и нетния годишен доход.

По консервативни оценки препоръчителните стойности на *първия показател* се колебаят в диапазона 15-25%, т.е. в случай, че годишните плащания по домакинските заеми и/или кредити (лихви и главници, без разходи по ипотечни заеми и/или кредити) не надвишават $\frac{1}{4}$ от нетния годишен доход, финансовото състояние на домакинството може да се определи като стабилно. Изследваният индикатор достига гранични стойности при значения в диапазона 30-40%; стойности над посочените индикират опасност от финансов банкрут и/или рязък спад в стандарта на живот. Тук е мястото да се отбележи, че използването на ипотечен заем и/или кредит няма за резултат значима промяна в препоръчителните стойности на анализирания показател. При наличие на подобен тип задължения като безопасни и желани се тълкуват значения от порядъка на 25-30%.

Вторият показател, а именно отношението между общия номинален размер на домакинските задължения (без ипотечните такива) и чистия годишен доход, не трябва да надвишава 100%, т.е. финансовото състояние на домакинството може да се определи като стабилно, ако всички потребителски заеми и/или кредити могат да се покрият от едногодишните доходи на домакинството. Изведеното заключение подлежи на корекция при ползване на ипотечен заем (кредит). В този случай е препоръчително номиналният размер на всички задължения на домакинството (лихви и главници) да не надвишава 60 нетни месечни дохода.

Изборът на конкретна кредитна (заемна) оферта е въпрос от съществена важност. В тази връзка домакинството следва да анализира няколко групи фактори. На първо място, източници на чужди средства могат да бъдат както търговските банки, така и небанковите финансови институции, извършващи потребителско кредитиране. В този случай изборът пряко зависи от конкретните потребности и приоритети на домакинството – небанковите финансови институции предлагат гъвкави, опростени процедури и кратки срокове за одобрение, но цената на заема е по-висока, а максималният размер на привлечените средства е по-нисък в сравнение с търговските банки. Второ, изборът на заемен и/или кредитен продукт следва да се базира на задълбочен анализ на редица конкретни фактори, в т.ч. размер на годишния процент на разходите, специфика на погасителния план, разходи при предсрочно погасяване и др⁸.

Анализът на теоретичните основи на доходите на домакинствата дава основание да се направят следните по-важни обобщения:

Първо. Общият доход, като най-широко понятие, включва brutния общ доход, приходите от продажби и другите приходи. Паричният доход от своя страна включва brutния паричен доход, приходите от продажби и другите приходи.

Второ. Общият доход и съответно brutният общ доход са по-широки понятия от паричния доход и brutния паричен доход, тъй като те включват освен паричния израз на съответния доход и стойностния израз на натуралните домакински приходи.

⁸ Кредитите на домакинствата и НТООД, по данни на БНБ, към декември 2020 г. са 25 492 млрд. лв. и спрямо същия месец на 2019 г. бележат ръст с 6,6%. През декември жилищните кредити са 12 016 млрд. лв. и нарастват на годишна база с 11,6%; потребителските кредити в края на 2020 г. достигат 11 898 млрд. лв. и нарастват на годишна база с 5% спрямо нивата от декември 2019 г.

Трето. Приходната страна на домакинските бюджети включва още изтеглените спестявания и ползваните заеми и кредити. Изброените два източника на доходи не се включват в структурата на общия и паричния доход на домакинствата.

Четвърто. Включените в структурата на brutния паричен доход елементи имат свои специфични характеристики. Факторите, определящи тяхната величина, също са различни.

2. Сравнителен анализ на доходите на домакинствата за периода 2016-2020 г.

Важно значение за извеждане на състоянието, динамиката и тенденциите в развитието на доходите на домакинствата има емпиричният анализ. Данните, представени в Таблица 1 и Таблица 2 потвърждават теоретичната постановка, че величината на общия доход е по-голяма от тази на паричния, тъй като освен паричен, общият доход включва и стойностния израз на натуралните домакински приходи. Така например, през 2016 г. величината на общия доход средно на домакинство е 12 112 лв., а паричният доход средно на домакинство е 11 966 лв. Разликата от 146 лв. логично илюстрира стойностния израз на домакинските натурални приходи. През 2017 г., 2018 г. и 2019 г. размерът на общия и паричния доход средно на домакинство е както следва: 12 836 лв., 13 450 лв., 14 361 лв. общ доход средно на домакинство и 12 697 лв., 13 286 лв., 14 225 лв. паричен доход средно на домакинство. Подобно е съотношението между анализираният доход средно на едно лице. През 2016 г. общият доход средно на лице е 5 167 лв., а през 2019 г. същият доход средно на лице е 6 592 лв. През 2016 г. и 2019 г. паричният доход средно на лице е съответно 5 105 лв. и 6 529 лв. Съотношението между паричния и общия доход през периода 2016-2019 г. се движи в границите между 98% и 99%.

Важно значение от гледна точка на тенденциите, свързаните със съотношението между отделните източници (елементи) на общия доход, има емпиричният анализ на структура на домакинските доходи. Анализът на структурата на *общия доход* средно на домакинство и средно на едно лице (виж Таблица 1) дава основание да се направят няколко по-важни заключения.

На първо място, в структурата на общия доход на домакинствата (средно на домакинство и средно на едно лице) най-висок относителен дял заема brutният общ доход. За периода 2016 -2019 г., той се движи в границите от 95,5% през 2017 г. до 96,6% през 2016 г. Относителният дял на приходите от продажби за изследвания период е както следва: 0,6% през 2016 г., 0,7% през 2017 г., 0,4% през 2018 г. и 2019 г., а на другите приходи съответно 2,9% през 2016 г., 3,7% през 2017 г., 4,1% през 2018 г. и 3,6% през 2019 г.

На второ място, в структурата на общия доход най-голям относителен дял заемат доходите от работна заплата: 54,3% през 2016 г., 54,4% през 2017 г., 55,5% през 2018 г. и 56,6% през 2019 г. В този ред на мисли е важно е да се отбележи, че работната заплата има най-висок относителен дял и в структурата на brutния общ доход. Така например през 2018 г. този относителен дял е 58,0%, а през 2019 г. съответно 60,0% (закономерно процентното съотношение на доходите от работна заплата спрямо brutния общ доход е по-високо от относителния дял на работната заплата спрямо общия доход).

Таблица 1

Общ доход на домакинствата по източници на доходи

Източници на доходи	2016	2017	2018	2019
<i>Средно на домакинство – левове</i>				
Общ доход	12112	12836	13450	14361
Брутен общ доход	11694	12262	12853	13781
Работна заплата	6579	6980	7461	8128
Извън работната заплата	352	297	157	122
От самостоятелна заетост	749	865	940	916
От собственост	84	118	68	94
Пенсии	3357	3399	3678	3924
Обезщетения за безработни	47	46	46	39
Семейни добавки за деца	94	91	178	179
Други обезщетения и помощи	279	295	127	204
Регулярни трансфери от други домакинства	152	171	199	175
Приходи от продажби	72	94	52	60
Други приходи	345	480	545	520
Изтеглени спестявания	419	483	539	520
Заеми и кредити	135	150	243	180
<i>Средно на лице – левове</i>				
Общ доход	5167	5586	6013	6592
Брутен общ доход	4989	5336	5747	6325
Работна заплата	2807	3038	3336	3731
Извън работната заплата	150	129	70	56
От самостоятелна заетост	319	377	420	421
От собственост	36	51	30	43
Пенсии	1432	1479	1645	1801
Обезщетения за безработни	20	20	20	18
Семейни добавки за деца	40	39	79	82
Други обезщетения и помощи	119	128	57	94
Регулярни трансфери от други домакинства	65	74	89	80
Приходи от продажби	31	41	23	27
Други приходи	147	209	244	239
Изтеглени спестявания	179	210	241	238
Заеми и кредити	57	65	109	83
<i>Структура - %</i>				
Общ доход	100,0	100,0	100,0	100,0
Брутен общ доход	96,6	95,5	95,6	96,0
Работна заплата	54,3	54,4	55,5	56,6
Извън работната заплата	2,9	2,3	1,2	0,9
От самостоятелна заетост	6,2	6,7	7,0	6,4
От собственост	0,7	0,9	0,5	0,7
Пенсии	27,7	26,5	27,3	27,3
Обезщетения за безработни	0,4	0,4	0,3	0,3
Семейни добавки за деца	0,8	0,7	1,3	1,2
Други обезщетения и помощи	2,3	2,3	0,9	1,4
Регулярни трансфери от други домакинства	1,3	1,3	1,5	1,2
Приходи от продажби	0,6	0,7	0,4	0,4
Други приходи	2,9	3,7	4,1	3,6

Източник: НСИ

Трето, голям относителен дял в структурата на общия доход, в т.ч. на общия доход средно на домакинство и на едно лице, заема доходът от пенсии. Тенденцията в изменението на относителния дял на този елемент на анализирания доход е както следва: 27,7% през 2016 г., 26,5% през 2017 г., 27,3% през 2018 г. и 27,3% през 2019 г. Пенсиите имат висок относителен дял и в

структурата на brutния общ доход. Така например през 2018 г. и 2019 г. този дял е съответно 28,6% и 28,4%.

Четвърто, процентното съотношение между доходите на домакинствата от самостоятелна заетост и общия доход през периода 2016-2019 г. е както следва: 6,2% през 2016 г., 6,7% през 2017 г., 7,0% през 2018 г. и 6,4% през 2019 г. Относителният дял на този елемент на домакинските доходи спрямо brutния общ доход закономерно е по-висок и съответно е 6,4% през 2016 г., 7,0% през 2017 г., 7,3% през 2018 г. и 6,7% през 2019 г.

На следващо място, относителният дял на обезщетенията за безработни спрямо общия доход за периода 2016-2019 г. се движи в границите между 0,3% през 2018 г. и 2019 г. и 0,4% през 2016 г. и 2017 г. В тесни граници се движи и процентното съотношение между обезщетенията за безработни и brutния общ доход на домакинствата.

Шесто, относителният дял на семейните добавки за лица в структурата на общия доход средно за домакинство и за едно лице през периода 2016-2019 г. е както следва: 0,8% през 2016 г., 0,7% през 2017 г., 1,3% през 2018 г. и 1,2% през 2019 г. Малко по-високо е процентното съотношение между семейните добавки за лица и brutния общ доход на домакинствата – 1,3% например през 2019 г., т.е. в структурата на brutния общ доход закономерно семейните добавки за деца имат малко по-висок относителен дял в сравнение с тяхното процентно съотношение спрямо общия доход.

Изследването на доходите на домакинствата би било непълно, ако не се анализира динамиката на източниците на *парични доходи* през отделните години (виж Таблица 2). Brutният паричен доход средно на домакинство през 2019 г. нараства с 18,0% в сравнение с 2016 г. и със 7,5% в сравнение с 2018 г. Доходът средно на домакинство от работна заплата нараства с 23,5% през 2019 г. в сравнение с 2016 г. В сравнение с 2017 г. и 2018 г. паричният доход средно за домакинство от работна заплата нараства съответно с 16,4% и 8,9%. Доходите от пенсии, като елемент на паричния доход средно на домакинство, през 2019 г. нарастват с 16,9% в сравнение с 2016 г., с 15,4% в сравнение с 2017 г. и с 6,7% в сравнение с 2018 г. Включените в структурата на паричния доход средно на домакинство обезщетения за безработни през 2019 г. в сравнение с предходните три години намаляват, като намалението е както следва: със 17,0% в сравнение с 2016 г. и с 15,0% в сравнение с 2017 г. и 2018 г. Ръстът на паричния доход средно на домакинство от семейни добавки за деца през 2019 г. в сравнение с предходните три години е както следва: 90,4% в сравнение с 2016 г., 96,7% в сравнение с 2017 г. и 0,6% в сравнение с 2018 г.

Изменението на паричния доход средно на лице и на включените в него елементи не съвпада с изменението на паричния доход средно на домакинство и на включените в него елементи. Паричният доход средно на едно лице се увеличава през 2019 г. с 27,9% в сравнение с 2016 г. През 2019 г. в сравнение с 2017 г. и 2018 г. ръстът на анализирания доход е съответно с 18,1% и с 9,9%. Подобна е тенденцията и в изменението на brutния паричен доход средно на едно лице от домакинството. Доходът средно на едно лице от работна заплата през 2019 г. нараства с 32,9% в сравнение с 2016 г. В сравнение с 2017 г. и 2018 г. същият доход нараства съответно с 22,8% и 11,8%. Изменение в посока увеличение бележи и паричният доход средно на лице от пенсии. През 2019 г. в сравнение с предходните трите години ръстът на паричния доход средно на лице от пенсии е както следва: с 25, 8% в сравнение с 2016 г.

Таблица 2

Паричен доход на домакинствата по източници на доходи

Източници на доходи	2016	2017	2018	2019
<i>Средно на домакинство - левове</i>				
Паричен доход	11966	12697	13286	14225
Брутен паричен доход	11590	12151	12728	13679
Работна заплата	6579	6980	7461	8128
Извън работната заплата	352	296	147	120
От самостоятелна заетост	651	761	831	824
От собственост	84	118	68	94
Пенсии	3357	3399	3678	3924
Обезщетения за безработни	47	46	46	39
Семейни добавки за деца	94	91	178	179
Други обезщетения и помощи	273	289	121	197
Регулярни трансфери от други домакинства	152	171	199	175
Приходи от от продажби	72	94	52	60
Други приходи	304	452	506	487
<i>Средно на лице – левове</i>				
Паричен доход	5105	5526	5940	6529
Брутен паричен доход	4945	5288	5691	6279
Работна заплата	2807	3038	3336	3731
Извън работната заплата	150	129	66	55
От самостоятелна заетост	278	331	371	378
От собственост	36	51	30	43
Пенсии	1432	1479	1645	1801
Обезщетения за безработни	20	20	20	18
Семейни добавки за деца	40	39	79	82
Други обезщетения и помощи	116	126	54	90
Регулярни трансфери от други домакинства	65	74	89	80
Приходи от от продажби	31	41	23	27
Други приходи	130	197	226	223
<i>Структура</i>				
Паричен доход	100,0	100,0	100,0	100,0
Брутен паричен доход	96,9	95,7	95,8	96,2
Работна заплата	55,0	55,0	56,2	57,1
Извън работната заплата	2,9	2,3	1,1	0,8
От самостоятелна заетост	5,4	6,0	6,3	5,8
От собственост	0,7	0,9	0,5	0,7
Пенсии	28,1	26,8	27,7	27,6
Обезщетения за безработни	0,4	0,4	0,3	0,3
Семейни добавки за деца	0,8	0,7	1,3	1,3
Други обезщетения и помощи	2,3	2,3	0,9	1,4
Регулярни трансфери от други домакинства	1,3	1,3	1,5	1,2
Приходи от от продажби	0,6	0,7	0,4	0,4
Други приходи	2,5	3,6	3,8	3,4

Източник: НСИ

с 21,8% в сравнение с 2017 г. и с 9,5% в сравнение с 2018 г. Паричният доход средно на лице от обезщетения за безработни през 2019 г. в сравнение с всяка една от предходните три години намалява с 10%. Паричният доход средно на лице от семейни добавки за деца се увеличава през 2019 г. със 105%, т.е. повече от два пъти в сравнение с 2016 г., със 110,3% в сравнение с 2017 г. и с 3,8% в сравнение с 2018 г. Изменението на паричния доход средно на лице от самостоятелна заетост също е в посока увеличение. През 2019 г. в сравнение с 2016 г. ръстът на

дохода средно на лице от самостоятелна заетост е с 36,0%, а в сравнение с 2018 г. ръстът е съответно с 1,9%.

Емпиричният анализ на доходите средно на домакинство и средно на лице дава основание да се направят следните по-важни обобщения:

Първо. В структурата на доходите средно на домакинство и средно на едно лице най-висок относителен дял заемат доходите от работна заплата. Висок е относителният дял и на доходите от пенсии. На трето място по значение за домакинствата и за отделните лица са доходите от самостоятелна заетост.

Второ. Тенденцията в изменението на дохода средно на домакинство, средно на едно лице и на включените в тях елементи за периода 2016-2019 г. е в посока увеличение, с изключение на доходите от обезщетения за безработни. Най-висок е ръстът на доходите средно на домакинство и средно на лице от семейни добавки за деца. Висок е и ръстът на доходите средно на домакинство и средно на лице от работна заплата и от пенсии.

Трето. Положителните тенденции в структурата и динамиката на доходите средно на домакинство и на едно лице са следствие от високата икономическа активност през анализирания период. През 2019 г., по данни на МФ, БВП нараства с 3,4% в реално изражение и с 8,2% в номинално изражение спрямо 2018 г. Нарастването на средната работна заплата в номинално изражение е с 11,1%, в т.ч. с 12,0% в обществената и с 10,8% в частния сектор. Коефициентът на безработица през 2019 г. е 4, 2% - най-ниското до тази година равнище, а средногодишната инфлация е 2,5%. Като следствие от нарастването на заетостта и доходите частното потребление нараства с 5, 8%. През 2018 г., по данни на МФ, БВП нараства с 3,1% в реално изражение, ръстът на производителността на труда е 3,2%, а коефициентът на безработица е 5,2%. През 2017 г., по данни на МФ, БВП нараства с 3,6% в реално изражение и с 4,8% в номинално изражение спрямо 2016 г. Коефициентът на безработица е 6,2%, доходите от труд общо в икономиката нарастват с 11,8%, а в частния сектор средната работна заплата в номинално изражение се увеличава с 12,7%. Като следствие от нарастването на заетостта и доходите, потреблението на домакинствата се увеличава с 4, 8%.

Положителните тенденции в макроикономическите показатели, в структурата и динамиката на brutния и паричния доход на домакинствата и на техните елементи, *като следствие от ковид-кризата, през 2020 г. се заменят с негативни.* Така например, по данни на НСИ, през четвъртото тримесечие на 2020 г. БВП намалява с 3,8% в сравнение със съответното тримесечие на 2019 г. През последното тримесечие на 2020 г. броят на безработните лица, по данни на НСИ, е 173,1 хил., като коефициентът на безработица е 5,2% и в сравнение с четвъртото тримесечие на 2019 г. се увеличава с 1,1%. Разпространението на коронавируса в България рефлектира негативно също върху крайното потребление, brutната добавена стойност и износа. Ковид-кризата в България оказва съществено негативно влияние и върху структурата на паричните доходи средно на домакинството и средно на едно лице (виж Таблица 3). Номиналният паричен доход средно на домакинство за четвъртото тримесечие на 2020 г. нараства с 2,2% в сравнение със същия период на 2019 г. За същото тримесечие паричният доход средно на лице нараства с 2,1% в сравнение с четвъртото тримесечие на предходната година. *Работната заплата*, като елемент на паричния доход средно на домакинство и средно на едно лице, обаче намалява. Нейното намаление през последното тримесечие на 2020 г. в сравнение със съответното тримесечие на предходната година е както следва: с 1, 8% намалява доходът средно на домакинство от работна заплата и с 2,0% намалява доходът средно на

едно лице от работна заплата. Тенденцията в дохода от пенсии и от обезщетения за безработни е обратна – на увеличение. Доходът средно на домакинство от пенсии през четвъртото тримесечие на 2020 г. спрямо последното тримесечие на 2019 г. се увеличава с 12,7%, а средно на едно лице за анализирания период увеличението е с 12,6%. Доходът средно на домакинство от обезщетения за безработни през последното тримесечие на 2020 г. в сравнение със съответното тримесечие на предходната година се увеличава със 117,0%, т.е. повече от два пъти. Повече от два пъти (със 116, 9%) се увеличава и доходът средно на едно лице от обезщетения за безработни. Паричният доход средно на домакинство и средно на едно лице от *самостоятелна заетост* през последните тримесечия на 2020 г. и 2019 г. се запазва почти без изменение. Изведените тенденции закономерно дават отражение и в структурата на паричния доход по източници. Така например, относителният дял на основния източник на домакински доходи спрямо паричния доход намалява от 56,7% през последното тримесечие на 2019 г. на 54,5% през съответстващия период на 2020 г. Процентното съотношение на домакинските доходи от пенсии спрямо паричния доход се увеличава от 27,5% през четвъртото тримесечие на 2019 г. на 30,4% през последното тримесечие на 2020 г. В структурата на паричния доход на домакинствата за анализирания тримесечен период два пъти (от 0,3% на 0,6%) се увеличава относителният дял на доходите от обезщетения за безработни.

Таблица 3

Паричен доход на домакинствата по източници на доходи за четвърто тримесечие на 2019 и 2020 година

Източници	Четвърто тримесечие 2019			Четвърто тримесечие 2020		
	структура %	средно на домакинство лв.	средно на лице лв.	структура %	средно на домакинство лв.	средно на лице лв.
Паричен доход	100,00	3 782.39	1 754.85	100,00	3 864.99	1 791.35
Брутен паричен доход	96,50	3 651.82	1 694.27	96,10	3 714.01	1 721.38
Работна заплата	56,70	2 146.14	995,71	54,50	2 106.86	976,49
Извън работната заплата	1,10	41,58	19,29	0,70	26,07	12,08
От самостоятелна заетост	5,90	222,50	103,23	5,80	223,58	103,63
От собственост	1,10	41,66	19,33	0,90	35,30	16,36
Пенсии	27,50	1 041.69	483,29	30,40	1 174.01	544,13
Обезщетения за безработни	0,30	9,83	4,56	0,60	21,33	9,89
Семейни добавки за деца	1,20	47,05	21,83	1,10	41,25	19,12
Други социални помощи	1,50	56,78	26,34	1,10	42,52	19,71
Регулярни трансфери от други домакинства	1,20	44,60	20,69	1,10	43,09	19,97
Приходи от продажби	0,40	13,25	6,15	0,40	14,48	6,71
Други приходи	3,10	117,32	54,43	3,50	136,49	63,26

Източник: НСИ

Негативните тенденции в номиналния размер и структурата на общия и паричния доход на домакинствата през 2020 г. дават отражение както върху крайното потребление, така и върху инвестиционната активност на анализирания социална единица. Това е закономерно, като се има предвид, че: „Всяко домакинство, като социално-икономическа категория, или тяхната съвкупност, формираща едноименния сектор, способства икономическия растеж

най-малко в три насоки, чрез: висока производителност на труда на неговите членове, мащабно потребление, засилена инвестиционна активност. Важно значение в случая има доходът на домакинството и неговата величина: от една страна тя зависи от социално-икономическите условия в страната, а от друга – предопределя търсенето на стоки и услуги и отлагането на потреблението в бъдеще (спестяването и инвестиционната активност)” (Pavlova, 2016).

Горният анализ на паричните доходи на домакинствата в условията на COVID 19 дава основание да се направят следните изводи:

1. Увеличението на паричния доход средно на домакинство и средно на лице в условията на световната пандемична ситуация, провокирана от - COVID 19, в България е незначително.
2. Работната заплата, като основен източник на доходи на домакинствата и на едно лице, в условията на ковид-кризата бележи тенденция към намаляване.
3. Увеличението на паричния доход средно на домакинство и на едно лице е основно за сметка увеличението на доходите от пенсии и от обезщетения за безработни.
4. Към източниците на доходи на домакинствата, които обаче не се включват в структурата на общия и паричния доход, се отнасят изтеглените спестявания и заемите и кредитите. Изтеглените спестявания средно на домакинство, по данни на НСИ, през четвъртото тримесечие на 2020 г. в сравнение с последното тримесечие на 2019 г. нарастват от 128,95 лв. на 155,64 лв., т.е. с 20,7%, а заемите и кредитите средно на домакинство през последното тримесечие на 2020 г. спрямо съответното тримесечие на 2019 г. намаляват от 39,77 лв. на 13,00 лв., т.е. с 67,3%. Следователно в условията на ковид-криза изтеглените спестявания могат да се дефинират като значим източник на доходи на домакинствата.
5. Структурата на паричния доход на домакинствата по източници, като следствие от динамиката в номиналните доходи на съответните елементи, следва дефинираните за тези елементи тенденции.
6. Негативните тенденции във величината и структурата на паричния доход на домакинствата през 2020 г., провокирани от COVID-19, корелират пряко с тенденциите в крайното потребление, в икономическата и инвестиционната активност, в безработицата, т.е. в основните макроикономически показатели.

Заклучение

През 2020 г. значително влияние върху общия и паричния доход средно на домакинство и върху общия и паричния доход средно на лице оказва световната пандемична ситуация, провокирана от COVID-19. Увеличението на общия и паричния доход през четвъртото тримесечие на 2020 г. в сравнение със съответстващото тримесечие на 2019 г. е незначително и то корелира пряко с двойното увеличение на доходите от обезщетения за безработни и значителното увеличение на доходите от пенсии. Доходите от работна заплата намаляват както в номинално изражение, така и в структурата на анализирания видове доход на домакинствата. Следователно (и очаквано) COVID-19 влияе негативно върху икономическата активност, върху доходите на домакинствата, върху крайното потребление, върху инвестиционната активност, т.е. върху основните макроикономически показатели и микроикономически субекти на пазарната икономика.

Използвани източници

1. Вачков, Ст. и др. (2011). Въведение във финансите, Варна:Стено
2. МФ (2020). Доклад за касовото изпълнение на консолидираната фискална програма за първото полугодие на 2020 година.
3. МФ (2019). Отчет за изпълнението на бюджета – накратко.
4. МФ (2018). Отчет за изпълнението на бюджета – накратко.
5. НСИ (2017). Самостоятелна заетост – допълнителен модул към наблюдението на работната сила през 2017 г. (метаданни и методология).
6. НСИ (2020). Общ доход на домакинствата по източници на доходи.
7. НСИ (2020). Паричен доход на домакинствата по източници на доходи.
8. НСИ (2021). Паричен доход на домакинствата по източници на доходи за четвъртото тримесечие на 2019 и 2020.
9. Радулова, А. (2011). Ограничения при управлението на доходите и разходите на домакинствата, „Диалог“, Електронно списание на СА „Д. А. Ценов, Извънтематичен, ИНИ, с 191-200.
10. Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Злоупотреби със статута на самостоятелно заетите лица“(становище по собствена инициатива). (2013/С 161/03).
11. Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Нови тенденции в самостоятелната заетост: конкретният случай на икономически зависимата самостоятелна заетост“(становище по собствена инициатива) (2010/SOC/344).
12. Bitler, M., Hoynes, H. W., and Schanzenbach, D. W. (2020). The social safety net in the wake of COVID-19. National Bureau of Economic Research: Working paper №27796.
13. Fox, J. (2021). Household finances, financial planning, and COVID-19. Financial Planning Review, Vol. 3, №4. <https://doi.org/10.1002/cfp2.1103>
14. Helppie-McFall, B. and J. Hsu (2021). Financial profiles of workers most vulnerable to coronavirus-related earnings loss in the spring of 2020, Financial Planning Review, Vol. 3, № 4. <https://doi.org/10.1002/cfp2.1102>
15. Pavlova, M. (2016). Tax Impact on Household Income, Economics and Business, бр.29, Издателство: Riga Technical University, с.76-81.
16. Wolff, E. (2017). Household Wealth Trends In The United States, 1962 to 2016: Has Middle Class Wealth Recovered? National Bureau Of Economic Research: Working Paper №24085.
17. Yates, D. and C. Ward. (2014). The Integration Of Personal Financial Knowledge Into Multi-Disciplines: The First Step Of Reinforcement, American Journal Of Business Education, Vol. 7, №2, p. 121-130.
18. Zahariev, A., Prodanov, S., Radulova, A., Zaharieva, G., Pavlova-Banova, M., Angelov, P., Ismailov, T., Aleksandrova, A., Marinova, K. (2020, September 04-05). The Bank Insolvency: from Lehman Brothers to Covid-19 (International Remarks and National Peculiarities). Economic and Social Developments (58), pp. 44-59. ISSN: 1849-7535. Retrieved from <https://www.bit.ly/30CGFLz>
19. Zahariev, A., Prodanov, S., Zaharieva, G., Krastev, L., Kostov, D., Pavlov, T., Stanimirov, St., Zarkova, S., Zdravkov, N. (2020, September 04-05). The Brokerage Insurance Companies under Covid-19 Framework (the Bulgarian experience). Economic and Social Development (58), pp. 369-383. ISSN: 1849-7535. Retrieved from <https://www.bit.ly/30CGFLz>

20. Zahariev, A., Radulova, A., Aleksandrova, A., Petrova, M. (2021). Fiscal sustainability and fiscal risk in the EU: forecasts and challenges in terms of COVID-19, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8(3): 618-632. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(39\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(39))

